

Kunsten i fengsel:

Utdrag av samtale mellom Hilde Hauan Johnsen og Gudrun Molden september-oktober 2014

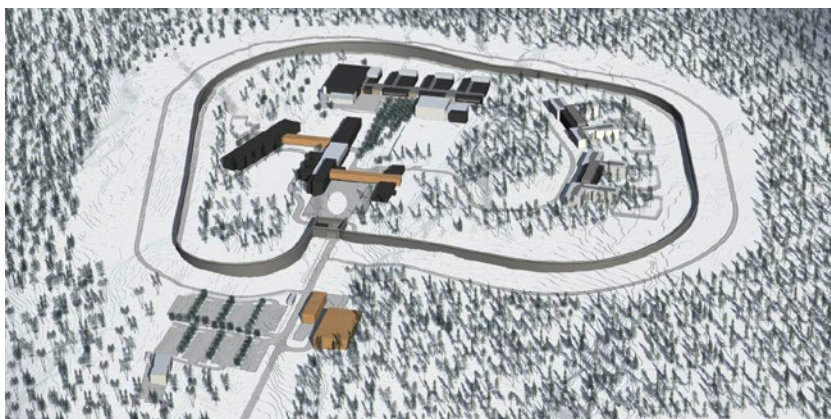
Halden fengsel har fått mye oppmerksomhet, mest fordi soningsforholdene blir oppfattet som svært gode. Arkitektur og natur samspiller og kunsten gir betydningsfulle tilleggsverdier. Det er lagt stor vekt på utforming av omgivelsene, med skalering av bygninger og oppdeling av anlegget i mindre enheter, noe som gir mulighet for utendørs bevegelse mellom boenheter. Det er kort avstand mellom boenheter og steder for aktiviteter som skole, jobb og fritid. Det er uttrykt ønske om at soningsforholdene skal gjenspeile dagligliv og forberede de innsatte på et liv utenfor murene.

Arkitekter har vært HLM arkitektur AS i samarbeid med Erik Møller arkitekter og landskapsarkitekter fra Asplan Viak. Byggherre var Statsbygg.

Hilde Hauan Johnsen og Marte Aas var kunstkonsulenter for Halden fengsel. I kunstplanen finner vi følgende beskrivelse av bygget:

Fengselet er plassert i et kupert skogområde primært blandet løvs og nåleskog. Det har vært intensjonen å bevare så stor del av den opprinnelige vegetasjonen som mulig. Innenfor ringmuren er bygningsmassen oppdelt i en rekke bygninger som til sammen danner et minisamfunn med boliger, utdannelse, arbeidsplasser, kulturbygg med seremonirom og idrettssal samt administrasjonsbygg for fengselets ansatte. Under hensyn til fengselets sikkerhetsbegrensninger kan de innsatte bevege seg fra boenheter til skole og arbeidsplasser i andre bygg.¹

Gudrun Molden, arkitekt (GM) utdyper: Luftegården er som en hage med trær opp mot muren. Det bidrar til at dette horisontale laget blir brutt av vertikale stammer som er både innenfor og utenfor. Blikket kan dermed vandre og krysse muren. Luftegårdene har inngjerdinger, det er alltid en avstand til muren. Men det er soner hvor en gruppe utvalgte deltagere i den såkalte utegruppen får lov til å stille rundt husene. Veldig mange innsatte i Halden vil være med i utegruppen. De innsatte går til skole eller jobb fra boenhetene, det tar rundt 10 minutter. De får 15 minutter til turen. Hvis de ikke har meldt seg etter et kvarter blir de etterlyst. De innsatte bor fjorten sammen i små hus med felles kjøkken og dagligstue. Hver celle er 12 m². En viktig del av rehabiliteringen er å få besøk fra familie og nære venner, så det er også bygget egne hus for besøk med overnatting.

Modell av Halden fengsel.

Foto: HLM arkitektur AS

Kenneth Balfelt, *Livsutviklingsbåge*.

Foto: Marte Aas

Hilde Hauan Johnsen, kunstkonsulent (HHJ): Kunstutvalget var en stor gruppe på ni medlemmer som kom fra veldig forskjellige miljø. Vi trengte å finne en felles terminologi, eller en felles forståelse for hva vi holdt på med. Ingen av oss, bortsett fra Kriminalomsorgen og Statsbygg, hadde erfaring fra fengsel. Derfor fikk vi styrket utvalget med en person fra WayBack (En organisasjon med tidligere innsatte som hjelper fengselsfugler fra fengsel til samfunn. Red). Han hadde erfaring fra norske fengsler.

GM: Vi i HLM inviterte mange som hadde erfaring med fengsel, deriblant en fengselsprest og en psykolog, til samtaler med oss. Disse diskusjonene var viktige. I tillegg var vi to team, et dansk og et norsk, med veldig forskjellig forhold til natur.

Et aspekt ved fengsel er at man som innsatt ikke velger å være der. De er ikke hjemme hos seg selv. Kunstplanen uttrykker at kunsten skal representere omsorg uten å være belærende eller påtrengende, samtidig som den skal gi et overskudd. Innen arkitekturen har vi arbeidet for en av-insti-

tusjonalisering og kunsten følger opp dette. Samtidig er det en institusjon med klare begrensninger og uniformerte vakter på avdelingene.

HHJ: Jeg opplevde at arkitektene og vi som kunstneriske konsulenter hadde felles forståelsesrammer. Det tok litt tid å forstå tankegangen til Kriminalomsorgen, men de har jo et helt annet ansvar. Prinsippet er at Kriminalomsorgen skal beskytte oss mot noen mennesker vi ikke vil ha ute blant oss. Samtidig skal disse ha et verdig liv innenfor murene. Jeg er veldig glad for at vi har denne holdningen i Norge; at de skal gis et ordentlig liv. Innsatte skal ikke pakkes bort i store konsentrasjoner av voldelige og mindre voldelige personer, grupper som kanskje vil få det veldig dårlig sammen.

GM: Fordi vi har så korte straffer er dette ren fornuft. Hadde vi hatt lange straffer, hadde det kanskje sett helt annerledes ut. Vi vil jo at folk som slipper ut kan bli noens nabo.

Halden fengsel.

Foto: Trond Isaksen / Statsbygg

HHJ: Kunstutvalget var på noen befaringer, vi var her i Bergen, vi var i Halden fengsel, vi så kunst på noen institusjoner. I tillegg hadde vi seminarer. Vi besøkte også WayBack. Men, vi var seint ute, det var begrenset mulighet for integrert kunst på det tidspunktet kunstutvalget kom inn i prosessen.

GM: Personen fra WayBack gav oss viktige innspill om rehabilitering. Når det fra offisielt hold sies slike ting som: «Du skal rehabiliteres til en ikke-kriminell løpebane etter dette», da oppfattes det som at man er ikke god nok nå. Du blir liksom feilvare; og det er en fallgrube. Vi må komme vekk fra ideen om feilvaren, altså den vandle omsorgen i at de innsatte er ynkelige, og over til gjerningen.

HHJ: Han fra WayBack bidro med reell erfaring, også om hva kunst hadde betydning for ham. Han fortalte blant annet om en gang han hadde blitt lempet inn i en varetektscelle der fengselsbetjenten slengte inn en bok til ham, en diktsamling av Arnulf Øverland. Han kunne fremdeles mange av dem utenat.

Utvalget har lagt vekt på å velge kunstnere som gjennom sin kunstpraksis på ulike måter har vist evne til dialog og kommunikasjon. Flere av kunstnerne jobber eksplisitt eller implisitt med humanisme som hovedmotiv.²

HHJ: Til ett av seminarene inviterte vi kunstneren Kenneth Balfelt. Han introduserte oss for prosessuell kunst. Vi ble veldig besnæret av den måten å tenke på, at kunstverket kunne være hendelser og prosesser mellom innsatte og ansatte. Han ble senere invitert tilbake med kunstprosjekt der han har gjort enkelte grep som er ganske spesielle. Noen prosjekt har blitt til der og da, uten noe fysisk resultat. Noen fikk vi ikke lov til å gjennomføre, blant annet et venneprojekt, der ideen var å finne sin bestevenn og så fotografere seg sammen med vennen. Det ble noen veldig hjertelige og morsomme fotografier. Du kan finne mye god energi i de bildene. Men, de fikk ikke lov til å realisere dem. Fengselet mente at det lå en potensiell fare i det. Jeg vet ikke hva de var redd for; både for Kenneth og oss var det uforståelig at han ble stoppet. Det var i det hele tatt vanskelig å få gjennomslag for en del ting. Jeg tror det var fordi Kenneth startet rett før fengselet åpnet. Han var i gang og begynte å prate med folk med det samme, før de hadde fått noen rutiner på plass. Vi kom for sent inn for integrert kunst, men for tidlig for prosessuell kunst.

Kenneth begynte med å intervju de innsatte: «Hva vil du synes var fint å ha her? Hva er viktig for deg å ha her når du skal være her i 10 år?». Spørsmål der graden av innflytelse utfordres: «Jeg? Kan jeg...? Får jeg lov til å si hva jeg synes ville være fint her?». Ut fra disse samtale kom ideen om en livs-

utviklingshage. Det var et langt løp med mange diskusjoner. Estetikken var en ting, men det innholdsmessige kunne også være problematisk: «De kan jo finne på å dyrke marihuana der». Mange sånne tanker kan slå ned hos fengselsledelsen. Likevel, han fikk veldig god bistand til å få gjennomført den hagen. Resultatet ble overlevert i sommer, først i en seremoni for de innsatte med en offentlig overrekkelse etterpå. Det var veldig rørende. Det var juni og hagen stod i blomst, det var sommerdag, det var limonade og det var frukt og bær. Mange av de innsatte har jobbet med dette i tre år nå, bygget hvert eneste blomsterbed, alle møbler, paviljongen der de kan ha møter, drivhuset, den lille boden til hageutstyr, alt er bygget på verkstedet i fengselet. Kenneth har hatt et nært samarbeid med verkstemesteren, med snekkerlaget og med utegruppen. De var veldig stolte over å ha vært med på det. En av de innsatte sier: «Jeg skal jo være her lenge. Endelig har jeg noe å snakke med mine barn om når jeg ringer hjem. Jeg kan fortelle om det frøet jeg sådde, jeg kan neste gang fortelle dem at frøet spirer».

GM: Jeg ble veldig begeistret da jeg så hagen. Nå var den så kraftfull i seg selv. Jeg tror den sterkeste opplevelsen må være for de som har vært med å bygge den sammen med Kenneth.

HHJ: Han har jobbet med dette i fire år. Et par av de som Kenneth har intervjuet har vært der i alle disse fire årene og skal fortsatt være der en god del år. En hage er en prosess som varer; fra sesong til sesong og fra år til år. Det er alltid noen som kan levere den videre. Det kan jo komme nye tider, man vet ikke. Men jeg håper virkelig at de klarer å holde den i gang.

Han satte også i gang et prosjekt for å tapetsere flere av gangene. En av de ansatte er en god fotograf, og han og Kenneth dro sammen ut og fotograferte natur. Bildene ble valgt etter at vi sammen vurderte foto, trykk og material. Deler av rommet er dekket fra gulv til tak: en bjørkestamme, en værbitt furu, en liten foss. Det fungerer veldig bra.

Kenneth kunne nok ønsket seg en mer fruktbar dialog med de ansatte, selv om han fikk veldig god støtte fra ledelsen. Men, selvfølgelig, ledelsen kom til et punkt hvor de måtte forsvare personalets interesser også.

GM: Systemet skal jo ikke pålegge deg noe som kan virke krenkende eller støtende.

Fengselet vil huse mennesker fra meget ulike samfunnslag, nasjonaliteter og trosretninger. Av samme grunn har vi søkt å få til en bred representasjon av kunstnere fra ulike nasjonaliteter og kunstpraksiser.³

HHJ: Det har vært mye lettere å få de innsatte engasjert. Kanskje fordi de fikk lov til å delta på noe som var utfordrende og spennende. Mens for de ansatte ble det muligens bare en ekstra arbeidsbelastning.

GM: Her har forholdet mellom betjent og innsatt blitt satt på dagsorden og blitt forrykket på ett vis.

HHJ: Jeg skulle ønske samfunnet kunne tatt så stort ansvar når det gjaldt de ansatte at de hadde gitt dem litt mer enn to års utdanning.⁴

GM: Det kommer veldig an på hva de har av bagasje ellers. Det er lagt stor vekt på den dynamiske sikkerheten og forholdet mellom betjenten og den innsatte. Når dette utfordres, kommer det veldig an på hvem betjenten er. Det er dette med at de alltid er i uniform. Når den relasjonen tvistes eller gjøres noe med, er det kanskje noe av fengselets såreste punkt.

HHJ: I fengselet er det folk fra alle samfunnslag fra hele verden. Noen blir provosert, det vet vi. Det var ikke vårt utgangspunkt, men vi ønsker heller ikke å lage rene harmonien. Den balansen mener jeg vi har lyktes med en del steder.

GM: Det er noe med prosjekter som stiller spørsmål, som er kunstverk uten at de får fysisk form. Kunsten har en egen identitet, den er ikke bare vakker, kunsten snakker. Men, vi ville ikke at det skulle være likegyldig. Det kan være at mange i fengselet hadde tålt å bli pushet mer, men det blir til slutt et minste felles multiplum.

HHJ: Det mest provoserende har vel kanskje vært noen av de prosjektene som Kenneth ønsket å lage, men som ikke ble gjennomført. De lever likevel gjennom prosessen.

Tvangsaspektet i et fengsel er alltid tilstedeværende, kan kunsten bli en slags «tilleggsstraff» i en slik sammenheng? Og i så fall; hvordan kan vi forhindre det?⁵

HHJ: Kunstutvalget inviterte også inn en industridesigner, Øyvind Grønli, som utviklet leketøyet *Boksen Gård* sammen med de innsatte. Redd Barna var kjempeinteressert i samarbeid for markedsføring. Utover i prosjektet ble det blant annet etablert avtale med Jordan AS for å levere børster til åker og eng. *Boksen Gård* var en robust liten sak. Dette var noe som både de innsatte og ansatte kunne gi til ungene, og det ble laget en bestillingsliste fra innsatte og ansatte. Men så falt det sammen, dessverre. Verkstedet hadde ikke kapasitet til å drive det videre.

Celler uten tak.

Foto: Trond Isaksen / Statsbygg

Jeg tror det har med at vi kom for tidlig inn i Halden fengsel, før fengselet var smurt nok i allmennhet. Verkstedet framsto som bare interessert i den type produksjon de kunne fra før.

GM: Ja, men så er den egentlig brukskunst. Den skal produseres av noen som ikke er kunstnere. Den blir veldig sart når den blir så avhengig av så mange andre ledd

HHJ: Tenker du da at det er for sårbart å utvikle et designprodukt?

GM: Nei, egentlig ikke, når dagen brukes på å gjøre noe, er det kjempeviktig at det er løftet litt opp. Men når kunstprosjektene blir relatert til bare noen få, blir det på en måte nesten privat. Det er veldig eksklusivt. Og når det klapper sammen av sånne små tullete ting, er det da riktig at det er et kunstprosjekt?

36 HHJ: Det var en erfaring som endte dårlig, men som var fin for de som tok del i prosessen.

GM: Helt nytt fengsel, helt nytt, nye systemer, helt ny utdanning; det forundrer meg ikke at det har vært ganske turbulent.

Men det er også et dilemma her, det er jo i yttergrensen av hva man kan bruke offentlige kunstmidler til.

HHJ: Prosessen med selve boksen, det vi ønsket skulle bli gjort, var vellykket. Men overleveringen fungerte ikke.

Håpet er at kunsten kan bety et konstruktivt tilskudd til en fengselsatmosfære, som først og fremst er kjennetegnet ved sikkerhetskontroll, begrensninger og straff. De mange prosjekter ligger i spennet mellom mer formale og sanselige verk til de mer konseptuelle og idébaserte.⁶

HHJ: Unn Kristin Laberg viser også spor av en mellommenneskelig handling, da i overført betydning, med spå-i-koppen. Hun dro til Tromsø fengsel og hadde et prosjekt med innsatte der. Det var deres spå-kopper, eller spådommer i koppen, som er utgangspunktet for hennes verk i Halden. Det har blitt veldig positivt mottatt, alle kjenner seg igjen i det, på ett eller annet vis. Blant annet hørte jeg et intervju med en innsatt på radio. Han hadde blitt så opptatt av kunsten der at han hadde begynt å tegne og lage keramikk selv.

Så er det kunstverk i Halden fengsel som er sosiale på andre vis; det henger blant annet tre serier med tegninger av

Lotte Konow Lund i en av boenhetene. Lotte har i tre år hatt et tegneprosjekt med innsatte i Bredtveit kvinnefengsel. Hun har gitt dem stikkord som: «Det vakreste du vet» og «Hva betyr mest for deg». De har da tegnet noe som hun etterpå har gientegnet. Disse tre seriene kjøpte vi inn. Dette blir på et vis en gave fra noen andre innsatte via en kunstner til de innsatte i Halden.

GM: Det forundrer meg ikke at tegningene til Lotte satte i gang veldig gode prosesser hos noen folk. Disse tegningene er en slags oversettelse, en bearbeiding, gjort av en profesjonell. Det var ikke deres egne tegninger som hang der. De var hennes, og dermed ble utgangspunktet løftet. Det ble kunstverk av deres greie, tilført et annet og nytt lag. Dette skiller seg fra å produsere noe basert på design.

HHJ: Da de skulle åpne Halden fengsel fikk jeg en telefon fra sekretæren til Storberget, som var justisminister da og skulle åpne fengselet sammen med Kong Harald. De ville gi en gave, og siden de hadde hørt mye om kunsten i Halden fengsel lurte de på om vi hadde noen tips. Selv hadde de tenkt seg et maleri. Vi foreslo at de kunne gi et tegnekurs med Lotte Konow Lund. Og det ble gaven. Så én ting er at fengselet har disse tre seriene fra Bredtveit, i tillegg har de sitt eget tegnekurs.

Av varetektavdelings fem luftegårder har tre motiv av Dolk på veggene og en har verk av Gerd Tinglum. Én luftegård er uten kunst. Motivet Prisoner har fått størst mediespredning, det er mannen med stripete drakt som er på vei til å kaste kula, hentet fra det klassiske motivet «ball and chain», rett mot betrakteren.

HHJ: Da vi fikk større budsjett på grunn av utbygging av luftegårdene, ble vi fort enige om å invitere Dolk og Gerd Tinglum. Vi behøvde ikke å overtale noen i utvalget eller Kriminalomsorgen. De så fort humoren og omsorgen.

GM: Vi snakket om Dolk tidlig i prosessen, men det ble den gang skrinlagt. Men vi så også at luftegårdene trengte noe, og med nye penger ble han aktuell igjen. Det er *Prisoner* som har blitt ikonet for Halden fengsel, nesten alle blir fotografert foran den veggen. Det er to andre motiv også: Det ene er en mann som står og maler på seg striper, eller han maler av, det vet man ikke. Og så er det en mann som løper rett mot en politisperring.

HHJ: En av luftegårdene er uten kunst, om noen ønsker å ikke se annet enn grå vegger. Det er jo grønt omkring, men

fordi det kan bli kastet inn saker og ting, har fengselet nå lagt nettingtak over.

GM: Ja, det er noe av virkeligheten. Der er ikke bare snille og kunstinteresserte gutter i Halden fengsel.

«Onsdag 18. juni åpner den danske kunstneren Kenneth Balfelts kunstprosjekt i Halden fengsel. Livsutviklingshagen er et kunstnerisk bidrag til Halden fengsel og kan brukes som et nytt verktøy for innsattes personlige utvikling.

(...)

Basert på intervju med 40-50 innsatte om hva de kunne tenke seg å få ut av oppholdet i fengslet, kom Balfelt frem til at de innsatte særlig ønsket å gjenfinne motivasjon, selvfølelse, indre ro og egen fremdrift. Kunstneren tok så utgangspunkt i konseptet om en anti-stresshage og erstattet arbeidet med stress med 'personlige utvikling'. Resultatet har blitt Livsutviklingshagen. Balfelt har arbeidet involverende i alle prosjektets faser, de innsatte har vært med hele veien, fra å definere ideen/konseptet, til å designe, bygge og dyrke hagen.

(...)

Balfelts kunstprosjekt er det siste av i alt 11 prosjekter for Halden fengsel, de øvrige prosjekter er ved Margareta Bergmann, DOLK, Øyvind Grønlie, Alexander Grüner, Astrid Krogh, Unn Kristin Laberg, Lotte Konow Lund, Irene Nordli, Gerd Tinglum, Jeremy Welsh & Jon Arne Mogstad.»⁷

¹Fra Kunstplan for Halden Fengsel, utkast 10.08.07, s.4.

²ibid, s.5.

³ibid, s.6.

⁴Fra utdanning.no: Kriminalomsorgens utdanningscenter (KRUS) utdanner fengselsbetjenter i Norge. Utdanningsløpet er toårig. Utdanningsforløpet er delt inn i fire semestre, og ved fullført og bestått fengselsbetjentutdanning oppnår aspirantene 120 studiepoeng og tittelen «høgskolekandidat i straffegjennomføring».

⁵Fra pressemeldingen «Nordiske kunstnere i Halden», www.koro.no.

⁶Ibid.

⁷Fra pressemelding «Åpning av Kenneth Balfelts livsutviklingshage i Halden Fengsel», www.koro.no.